

Міністерство культури та інформаційної політики України
Комунальний вищий навчальний заклад
«Дніпропетровська академія музики»
Дніпропетровської обласної ради»

ЗАТВЕРДЖУЮ

Проректор з навчально-виховної діяльності КЗВО «Дніпровська академія музики» ДОР»

Віталій КАРАСЬ

«30» серпня 2024 року

РОБОЧА ПРОГРАМА НОРМАТИВНОЇ
НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ
«МУЗИЧНА ПЕДАГОГІКА ВИЩОЇ ШКОЛИ»

Рівень вищої освіти – другий

Ступінь вищої освіти – Магістр

Галузь знань – 02 «Культура і мистецтво»

Спеціальність – 025 «Музичне мистецтво»

Освітньо-наукова програма – «Музичне мистецтво»

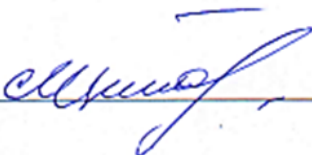
Д н і п р о
2 0 2 4

Розробник:

Макаренко Олександр Ігорович – викладач кафедри соціально-гуманітарних дисциплін

Робоча програма нормативної навчальної дисципліни «Музична педагогіка вищої школи» відповідає стандарту другого рівня вищої освіти (ступінь «магістр») галузі знань 02 «Культура і мистецтво», спеціальності 025 «Музичне мистецтво», освітньо-науковій програмі «Музичне мистецтво» 2024 року, навчальним планам підготовки здобувачів освітнього ступеня «магістр» 2024 / 2025 навчального року, методичним рекомендаціям Міністерства освіти і науки України (лист 1/9-434 від 09.07.2018 року «Щодо рекомендацій з навчально-методичного забезпечення»).

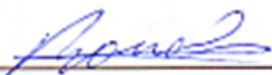
Гарант ОНП

Світлана ЩИТОВА

Робочу програму нормативної навчальної дисципліни «Музична педагогіка вищої школи» другого освітньо-наукового рівня вищої освіти (ступінь «магістр») галузі знань 02 «Культура і мистецтво», спеціальності 025 «Музичне мистецтво» затверджено та введено в дію рішенням науково-методичної ради КВНЗ «Дніпровська академія музики» ДОР» (протокол № 6 від «26» червня 2024 року).

Голова ради

Дмитро ВОЛОВИК

Робочу програму нормативної навчальної дисципліни «Музична педагогіка вищої школи» другого освітнього рівня вищої освіти (ступінь «магістр») галузі знань 02 «Культура і мистецтво», спеціальності 025 «Музичне мистецтво» розглянуто і схвалено на засіданні кафедри соціально-гуманітарних дисциплін КВНЗ «Дніпровська академія музики» ДОР» (протокол № 5 від «25» червня 2024 року).

Завідувач кафедри

Яніна СЛАВСЬКА

1. Опис навчальної дисципліни

<i>Найменування показників</i>	<i>Галузь знань, спеціальність, освітня програма, рівень і ступінь вищої освіти</i>	<i>Характеристика навчальної дисципліни</i>
Кількість кредитів – 5	Галузь знань – 02 «Культура і мистецтво»	Нормативна
Загальна кількість годин – 150	Спеціальність – 025 «Музичне мистецтво»	Рік підготовки – 1-й (магістр)
Тижневих годин: аудиторних – 2 самостійної роботи студента – 2	Освітньо-творча програма – «Музичне мистецтво»	Семестр – 1 та 2
Співвідношення кількості аудиторних занять до самостійної роботи аспірантів – 1/1	Рівень вищої освіти – Другий (освітній рівень)	Практичні заняття – не має
Вид контролю – екзамен	Ступінь вищої освіти – Магістр	Самостійна робота студентів – 76 годин

2. Мета, завдання та програмні результати навчання

2.1. Мета – формування у майбутніх фахівців сучасного комплексного методологічного, художньо-творчого мислення викладання фахових дисциплін у вищій школі;

- посилення світоглядної та теоретичної підготовки магістрів
- формування загальнокультурних і професійних компетенцій, необхідних для вирішення завдання педагогічної підготовки магістрів до професійної діяльності;
- ознайомлення з основними напрямками розвитку сучасної педагогічної думки в сфері музичного мистецтва.

2.2 Завдання:

2.2.1. Вивчення провідних тенденцій світового освітнього простору;

2.2.2 Освоєння системи знань про педагогічні методи, технології навчання і педагогічну майстерність;

2.2.3 Знайомство з основами педагогічної діяльності у вищій школі, засобами взаємодії і управління педагогічним процесом.

2.3. Компетентності:

Інтегральна компетентність (ІК)

Здатність розв'язувати складні задачі і проблеми у галузі музичної професійної діяльності та здійснення інновацій в теорії, історії музики, у педагогіці.

2.3.1 Загальні:

ЗП 5. Здатність застосовувати знання у практичних ситуаціях.

ЗП 7. Здатність до міжособистісної взаємодії.

ЗП 8. Здатність працювати в міжнародному контексті.

2.3.2 Фахові:

ФК 2. Усвідомлення процесів розвитку музичного мистецтва в історичному контексті у поєднанні з естетичними ідеями конкретного історичного періоду.

ФК 5. Здатність збирати та аналізувати, синтезувати художню інформацію та застосовувати її для теоретичної, виконавської, педагогічної діяльності;

ФК 6. Здатність викладати спеціальні дисципліни в закладах освіти з урахуванням цілей навчання, вікових та індивідуальних особливостей здобувачів освіти.

2.4. Програмні результати навчання (ПРН):

ПРН 6. Володіти музично-аналітичними навичками жанрово-стильової та образно-емоційної атрибуції музичного твору при створенні виконавських, музикознавчих та педагогічних інтерпретацій.

ПРН 8. Здійснювати викладання гри на інструменті / вокалу / диригування / теорії, історії музики / композиції з урахуванням потреб здобувача освіти, цілей навчання, вікових та індивідуальних особливостей здобувача.

3. Програма навчальної дисципліни

Тема 1. Вступ до дисципліни МПВШ

Функції та задачі педагогіки як науки. Об'єкт, предмет педагогіки. Система педагогічних наук. Роль дисципліни у системі професійної підготовки магістрів (спеціалістів). Сутність музичної педагогіки та її основні категорії. Етапи розвитку західноєвропейської музичної педагогіки. Періодизація становлення та розвитку музичної педагогіки в Україні. Сучасні тенденції розвитку музичної освіти.

Тема 2. Структура підготовки викладацьких кадрів музичних вищих навчальних закладів

Державні та міжнародні вимоги для досягнення кваліфікації «Викладач вищої школи» в галузі знань 02 «Культура і мистецтво». Теоретичний та практичний рівень підготовки викладача в загально педагогічному аспекті (перелік умінь). Мотиваційно стимулюючі та дидактико-методичні умови які необхідні для ефективного процесу професійної підготовки майбутнього викладача (основні та підпорядковані). Компоненти в процесі підготовки викладачів музичних ЗВО:

Мотиваційно орієнтаційний компонент	характер ставлення до професійної діяльності викладача музичного мистецтва, методологічна направленість особистості педагога-музиканта; наявність “моделі” даної діяльності в умовах ЗВО, тощо
Змістовно операційний компонент	рівні методологічних знань в галузі музичного мистецтва; володіння навичками здійснення методикопрактичної діяльності в умовах ЗВО
Оцінно рефлексивний компонент	самооцінка своєї готовності до здійснення професійної діяльності в умовах ЗВО (відповідно спеціальності 025 “Музичне мистецтво”); самокорекція; самоаналіз.

Тема 3. Організація освітнього процесу в системі закладів вищої музичної освіти

Методика розробки навчально-методичного забезпечення навчальних дисциплін згідно КМСОНП і норм ECTS. Загальна характеристика норм ECTS. Кредитно-модульна технологія організації навчального процесу: мета та завдання, основні терміни і поняття. Принципи та умови впровадження КМСОНП. Методика планування навчального процесу. Форми організації освітнього процесу (навчальні заняття, самостійна робота, практична підготовка, контрольні заходи). Види навчальних занять (лекція, практичне, семінарське, індивідуальне заняття). Консультація.

Тема 4. Специфіка викладацької діяльності в музичних ЗВО в контексті адаптації майбутніх фахівців до реальних умов професійної діяльності

Розуміння та урахування специфіки навчання в музичних ЗВО. Особливості освоєння викладацької діяльності у ЗВО початківцями викладачами. Соціальна адаптація та встановлення відносин з певним педагогічним колективом. Форми позааудиторної виховної роботи. Підвищена емоційність та кількість стесотворних чинників як специфіка викладацької діяльності в музичних ЗВО. Колективне музикування, колективна відповідальність. Міждисциплінарний підхід у музичній викладацькій діяльності. Діалогічність навчання.

Тема 5. Основи дослідницької діяльності педагога-музиканта

Сутність та особливості дослідницької діяльності педагога-музиканта.

Види дослідницької діяльності педагога-музиканта: есе-роздум, рецензія, наукова доповідь. Емпіричні методи музично-педагогічного дослідження: вивчення літератури та інших джерел, музично-педагогічне спостереження, метод музичної бесіди, порівняння, опитування, інтерв'ю, анкетування. Теоретичні методи музично-педагогічного дослідження: аналіз, синтез, узагальнення, моделювання, екстраполяція та інтерпретація та ін. Обов'язки науково-педагогічних та педагогічних працівників.

Тема 6. Наукові підходи до процесу дидактичної підготовки майбутнього фахівця

Визначення провідних методологічних підходів, концептуальних ідей, практичних механізмів впровадження й реалізації підготовки викладацьких кадрів для вищої школи. Системний підхід, гуманістичний підхід, детермінаційний підхід, інтегративний підхід, середовищний підхід, компетентнісний підхід, контекстний підхід, акмеологічний підхід, комплексний підхід, рефлексивний підхід, культурологічний підхід, фасилітаційний підхід, інформаційний підхід. Взаємодоповненість підходів.

Тема 7. Системний підхід в музичній педагогіці

Поняття системи. Типи систем. Елементи систем. Системний підхід в роботі ЗВО. Системи музичного виховання та концепції їх засновників. Види конструювання освіти: лінійна, концентрична, спіралевидна, модульна побудова навчального матеріалу.

Тема 8. Компетенції викладача ВШ. Компетентнісний підхід

Інструментально-виконавська компетентність: програмно-репертуарна, технічно-виконавська, інтерпретаційна, інструментально-методична, концертмейстерська, сценічна компетенції. Перелік компетенцій в галузі організації навчально-виховної діяльності. Компетенції в сфері адміністративної діяльності в галузі загальної мистецької освіти. Базові компетенції викладача ВШ: вміння використовувати базові уявлення про основи філософії, економіки, політології, соціології, розуміння закономірностей розвитку суспільства у професійній та соціальній діяльності; використовувати базові знання з основ педагогіки, психології, світової та української художньої культури, етики, естетики, спеціальних музично-теоретичних дисциплін, основ наукових досліджень з метою здійснення науково-пошукової діяльності в галузі загальної мистецької освіти.

Тема 9. Принципи та методи особистісно-орієнтованого підходу в навчанні

Визначення особистісно-орієнтованого підходу в навчальному процесі. Відмінності особистісно-орієнтаційної від традиційної організації навчального процесу. Напрямки діяльності особистісно-орієнтованого підходу. Принципи особистісно-орієнтованого навчання. Методи впровадження особистісно-орієнтованого навчання.

Тема 10. Специфіка педагогічного спілкування в музичних навчальних закладах

Поняття педагогічного спілкування. Функції педагогічного спілкування. Мета та принципи педагогічного спілкування. Стилі та техніки педагогічного спілкування. Головні ознаки педагогічного спілкування на суб'єкт-суб'єктному ґрунті. Вербальні та невербальні, прямі та непрямі,

безпосередні та опосередковані засоби педагогічного спілкування в процесі музичного навчання.

Тема 11. Методика підготовки читання лекцій з фахових дисциплін в музичних ЗВО

Роль і місце лекції у ЗВО. Структура лекції. Лекційна форма організації навчальної діяльності студентів у системі музичних ЗВО. Вузлові критерії оцінки якості лекції. Методологія проектування лекційних курсів. Методика написання лекційного тексту. Методичні аспекти викладу лекційного тексту. Психологічні особливості діяльності викладача при підготовці та читанні лекції. Основи складання тестових завдань до лекційного матеріалу. (Тренінгове завдання для кращого засвоєння матеріалу).

Тема 12. Психологія діяльності студента

Психологічна характеристика студентського віку. Типи інтелекту: математичний, лінгвістичний, просторовий, кінестетичний, музичний, внутрішньоособистісний, міжособистісний, емоційний. Принципи викладення матеріалу з урахуванням типів інтелекту.

Тема 13. Принципи організації самостійної роботи студентів музичних ЗВО

Систематичність та якість занять, план, бюджет часу, фізіологічні та психологічні фактори у самостійній роботі студентів. Удосконалення вміння скласти режим занять і планування самостійної роботи студентів. Чітка постановка цілей для самостійної роботи і пропонування відповідних методів їх досягнення педагогом в контексті вищих навчальних музичних закладів.

Тема 14. Засоби педагогічного впливу на особистість музиканта у ЗВО. Педагогічний контроль в системі ЗВО.

Функції педагогічного контролю в умовах ЗВО. Види педагогічного контролю. Види опитування. Критерії оцінювання студентів. Словесні, наочні, практичні методи педагогічного впливу. Функції педагогічного впливу. Створення ситуацій успіху, заохочення студенту до роботи. Метод творчих завдань для студентів-музикантів – направленість на розвиток творчої, самостійно мислячої особистості.

Тема 15. Професійні та особистісні якості викладача – основа педагогічної майстерності

Професіограма викладача ВШ. Особистісні характеристики та професійність викладача. Поняття педагогічної майстерності в умовах сучасної вищої музичної освіти. Значення ораторського мистецтва в педагогічній майстерності.

Тема 16. Питання педагогічної етики викладача музичних ЗВО Морально-професійний кодекс викладача.

Етичні норми поведінки та взаємодії суб'єкт-суб'єктних відносин студент-студент, викладач-студент, викладач-викладач. Формування іміджу викладача вищої школи (інтегральна характеристика включає в себе сукупність зовнішніх і внутрішніх індивідуальних якостей педагога, яка сприятиме ефективності педагогічної діяльності). Причини виникнення педагогічних конфліктів та засоби їх усунення.

4. Структура навчальної дисципліни

Назви розділу та тем	Кількість годин					
	Усього	у тому числі				
		л	п	Сем	інд	Ср
1	2	3	4	5	6	7
Тема 1. Вступ до дисципліни МПВШ.	8	4				8
Тема 2. Структура підготовки викладацьких кадрів музичних вищих навчальних закладів.	9	4				10
Тема 3. Організація освітнього процесу в системі вищих навчальних закладів музичної освіти.	12	6				12
Тема 4. Специфіка викладацької діяльності в музичних ЗВО в контексті адаптації майбутніх фахівців до реальних умов професійної діяльності.	9	4				10
Тема 5. Основи дослідницької діяльності педагога-музиканта.	12	6				12
Тема 6. Наукові підходи до процесу дидактичної підготовки майбутнього фахівця.	12	4				16
Тема 7. Системний підхід в музичній педагогіці.	6	4				8
Тема 8. Компетенції викладача ВШ. Компетентнісний підхід.	10	6				10
Тема 9. Принципи та методи особистісно-орієнтованого підходу в навчанні.	10	4				12
Тема 10. Специфіка педагогічного спілкування в музичних навчальних закладах.	10	6				10
Тема 11. Методика підготовки читання лекцій з фахових дисциплін в музичних ЗВО.	10	4				12
Тема 12. Психологія діяльності студента.	8	4				8
Тема 13. Принципи організації самостійної роботи студентів музичних ЗВО.	4	2				6
Тема 14. Засоби впливу на особистість музиканта у ЗВО. Педагогічний контроль в системі ЗВО.	10	4				10
Тема 15. Професійні та особистісні якості викладача – основа педагогічної майстерності.	12	6				12
Тема 16. Питання педагогічної етики викладача музичних ЗВО.	8	6				10
Усього годин	150	76				74

5. Завдання для самостійної роботи

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
1	Вступ до дисципліни МПВШ	4
2	Структура підготовки викладацьких кадрів музичних вищих навчальних закладів.	3
3	Організація освітнього процесу в системі вищих навчальних закладів музичної освіти.	3
4	Специфіка викладацької діяльності в музичних ЗВО в контексті адаптації майбутніх фахівців до реальних умов професійної діяльності.	4
5	Основи дослідницької діяльності педагога-музиканта.	3
6	Наукові підходи до процесу дидактичної підготовки майбутнього фахівця.	3
7	Системний підхід в музичній педагогіці.	2
8	Компетенції викладача ВШ. Компетентнісний підхід.	5
9	Принципи та методи особистісно-орієнтованого підходу в навчанні.	3
10	Специфіка педагогічного спілкування в музичних навчальних закладах.	3
11	Методика підготовки читання лекцій з фахових дисциплін в музичних ЗВО.	3
12	Психологія діяльності студента.	3
13	Принципи організації самостійної роботи студентів музичних ЗВО.	2
14	Засоби впливу на особистість музиканта у ЗВО. Педагогічний контроль в системі ЗВО.	4
15	Професійні та особистісні якості викладача – основа педагогічної майстерності.	5
16	Питання педагогічної етики викладача музичних ЗВО.	4
	Всього за тематичним планом	56
	Рефлексивна самостійна робота на основі перегляду художніх фільмів за педагогічною тематикою	18
	Всього за навчальним планом	74

6. Теми практичних занять

навчальним планом не передбачені

7. Теми лабораторних занять

навчальним планом не передбачені

8. Теми індивідуальних занять

навчальним планом не передбачені

9. Форми, методи та критерії оцінювання

Методи оцінювання запланованих програмних результатів навчання: тестування (підсумковий контроль), академічні есе.

На основі навчально-методичних рекомендацій 2021 року кафедрою соціально-гуманітарних дисциплін встановлені такі **критерії оцінювання** знань і компетентностей магістрів з навчальної дисципліни:

«відмінно»:

- 1) високий рівень володіння теоретичними знаннями;
- 2) вільне застосування практичних навичок;
- 3) правильно, без жодної помилки виконані всі завдання.

«дуже добре»:

- 1) дуже добрі знання теоретичного матеріалу;
- 2) вміння застосовувати теоретичні знання у практичних завданнях;
- 3) незначні помилки у виконанні завдань, наявність окремих неточностей.

«добре»:

- 1) достатня міра засвоєння ключових теоретичних понять;
- 2) окремі неточності й помилки при виконанні завдань.

«задовільно»:

- 1) наявність загальних теоретичних знань на рівні уявлень;
- 2) неточності та помилки при виконанні завдань.

«достатньо»:

- 1) наявність окремих уявлень про вивчений матеріал;
- 2) не виконано більшу половину завдань.

«незадовільно з можливістю повторного складання»:

- 1) незнання більшої частини навчального матеріалу;
- 2) невміння застосовувати теоретичні знання на практиці;
- 3) майже повна неспроможність виконання завдань.

«незадовільно з обов'язковим повторним вивченням дисципліни»:

- 1) відсутність будь-яких уявлень про вивчений матеріал;
- 2) неспроможність виконати жодне завдання.

10. Методи та технології навчання

Вивчення нормативної навчальної дисципліни «Музична педагогіка вищої школи» передбачає поєднання різних методів і технологій викладання. Серед них – активні, вербальні, наочні, практичні, проблемно-пошукові, дослідницькі, аналітичні, репродуктивні, розвивальні, індуктивні та дедуктивні.

11. Методичне забезпечення курсу

11.1. Інтерактивний комплекс навчально-методичного забезпечення.

11.2. Відео-матеріали для підвищення рівня мотивації вивчення тем лекційного курсу.

11.3. Навчальні посібники курсу «Педагогіка вищої школи».

11.4. Збірка тестових і контрольних завдань для тематичного (модульного) оцінювання навчальних досягнень студентів.

12. Рекомендована література

Основна

1. Гладуш В. А, Лисенко Г. І. Педагогіка вищої школи: теорія, практика, історія. Навч. посіб. Дніпро, 2014. 416 с.
2. Дичківська І. М. Інноваційні педагогічні технології: Навч. посіб. [2-е видання, доповнене]. К.: «Академвидав», 2012. 352 с.
3. Євстігнєєва Н. І. Музичне мистецтво як засіб саморегуляції людини: історичний, філософський, музично-терапевтичний аспект. Полтава: ПДПУ, 2004. 30 с.
4. Євстігнєєва Н. І. Поліфункціональність музичного мистецтва як детермінанта різнорівневого впливу на особистість. *Науковий вісник Чернівецького університету*: Зб. наук. праць. Вип. 89. Чернівці : Рута. Серія «Педагогіка та психологія» 2000. С. 20–27.
5. Кияновська Л. О. Музична психологія, її роль і місце в музичній освіті України. *Музична освіта в Україні. Сучасний стан, проблеми розвитку : матеріали наук. практ. конф.* К.: АМУ, 2001. С. 153–157.
6. Малихін О. В. Організація самостійної навчальної діяльності студентів вищих педагогічних навчальних закладів: теоретико-методологічний аспект: монографія. Кривий Ріг: Видавничий дім, 2009. 307 с.
7. Олексюк О., Ткач М. Музично-педагогічний процес у вищій школі. К.: Знання України, 2009. 123 с.
8. Олексюк О. Музична педагогіка: навч. посіб. К.: Київ. ун-т ім. Бориса Грінченка, 2013. 248 с.
9. Олексюк О., Ткач М. Педагогіка духовного потенціалу особистості: сфера музичного мистецтва: навч. посіб. К.: Знання України, 2004. 264 с.
10. Ортинський В. Л. Педагогіка вищої школи : Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. К.: Центр учбової літератури, 2009. 472 с.
11. Соломаха С. О. Розвиток педагогічної майстерності викладачів музичного мистецтва та світової художньої культури: посібник. Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2013. 158 с.
12. Сучасне музичне мистецтво: підручник / упоряд. Г. Ф. Пономарьова, В. М. Бескорса, О. О. Цурканова. Харків: видавець Захарченко С. М., 2012. 248 с.
13. Туркот Т. І. Педагогіка вищої школи: навч. посіб.: реком. МОН України для студентів магістратури вищих навчальних закладів непедагогічного профілю. Херсон, 2011. 608 с.
14. Фіцула М. М. Педагогіка вищої школи: навч. посіб. К.: Академвидав, 2014. 456 с.
15. Фіцула М. М. Педагогіка вищої школи: Навч. посіб. [2-е видання, доповнене]. К.: «Академвидав», 2014. 456 с.
16. Черкасов В. Ф. Теорія і методика музичної освіти: навчальний посібник. Тернопіль : Навчальна книга Богдан, 2014. 472 с.

Додаткова

1. Драганчук В. М. Музична психологія і терапія: навч. посіб. для студ. спец «Музичне мистецтво». Східноєвроп. нац. унів. ім. Лесі Українки, 2016. 230 с.
2. Закон України «Про вищу освіту». *Голос України*, 2014. 6 серпня. URL: http://www.gproxx.com/http://search.ligazakon.ua/1_doc2.nsf/link1/T141556.html
3. Закон України «Про освіту» (зі змінами 2008 року). URL: <http://vnz.org.ua/zakonodavstvo/110-zakon-ukrayiny-pro-osvitu>
4. Мешко Г. М. Вступ до педагогічної професії: Навч. посіб. К.: «Академвидав», 2010. 200 с.
5. Побережна Г. Художній і сакральний аспекти музичного метра. К.: НАН України, ін-т МФЕ ім. М. Т. Рильського, 2002. С. 88–82.
6. Пясковський І. Б. Феноменологія музичного мислення. *Науковий вісник НМАУ ім. П. І. Чайковського*. К.: НМАУ ім. П. І. Чайковського, 2000. вип. 7. С. 46–56.
7. Роменець В. Психологія творчості: монографія. К.: Либідь, 2004. 288 с.
8. Сучасне музичне мистецтво: підручник / упоряд. Г. Ф. Пономарьова, В. М. Бескорса., О. О. Цурканова. Х.: видавець Захарченко С. М., 2012. 248 с.
9. Тарапата-Більченко Л. Г. Філософія музики: навч. посіб. для студентів та магістрантів ф-ту мистецтв. Суми : СумДПУ ім. А. С. Макаренка. 2004. 76 с.
10. Теслюк В. М. Основи педагогічної майстерності : Навчальний посібник / В. М. Теслюк, П. Г. Лузан, Л. М. Шовкун. К. : ДАККіМ, 2010. 244 с.
11. Хоружа Л. Л. Етичний розвиток педагога : Навч. посіб. К.: «Академвидав», 2012. 208 с.
12. Чайка В. М. Основи дидактики : Навч. посіб. К.: «Академвидав», 2011. 240 с.

Інформаційні ресурси

1. Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського: електронні
2. ресурси. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/node/2116>
3. Україніка наукова: національна реферативна база. URL: <https://ube.nlu.org.ua/>
4. Index Copernicus. URL: <http://journals.indexcopernicus.com>
5. Scopus: база даних. URL: <https://www.scopus.com/>
6. Web of Science: база даних. URL: <https://web.archive.org/>